

XIX. Asırdan Günümüze Kırgızistan'da Hac Olgusu ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Hacılarına Yaklaşımı

DOI NO: 10.5578/jss.10884

Mustafa Güler¹

Geliş Tarihi: 13.11.2015

Kabul Tarihi: 08.02.2016

Özet

1517 yılında Mısır ve Hicaz'ı ilhak ederek mukaddes mekânların hâmilini üstlenen Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren sadece Mekke-Medine'nin imarı ve oradaki hacıların ağırlanması ile ilgilenmemiş, aynı zamanda hacı adaylarının memleketlerinden başlayarak tüm yolculukları boyunca değişik tedbirler almıştır.

Orta Asya, Doğu Türkistan'dan hacca gitmek için yola çıkanların güzergâhları olmamasına rağmen; Osmanlı Devleti'nin kendilerine gösterdiği yakınlık nedeniyle yolculuklarını İstanbul'a uzatmaları oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı yöneticileri onları Anayurttan gelen misafirler olarak görmüş, gelen hac yolcuları için cömert tedbirler almışlardır.

Çalışmada XIX. asırdan başlayarak Rus işgali ve sonrası Osmanlı Devleti'nin özellikle Kırgızistan'dan İstanbul'a gelen hacı adayları için yaptıkları düzenlemeler ile 1991'den sonra bölgede yeniden neşvü nemâ bulunan hac anlayışı ile kıyaslamalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hac Yolu, Kırgız Hacılar

The Phenomenon of Pilgrimage in the Kyrgyzstan from Nineteenth Century to This Day and the Approach of the Ottoman State towards This Pilgrims

Abstract:

Receiving the protectorate of the holy places following the conquests of Egypt and the Hijaz region in 1517, the Ottoman State, which, not only engaged both in there construction of Mecca and Madinah and in the entertainment with foot and lodge of pilgrims there, but also took certain measures in the aim to facilitate the hajj journey for the pilgrims from the departure from their own homelands throughout the whole journey since then.

¹ Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

It is saliently not eworthy to point out that though whose it in erarypath did not pass through Istanbul the pilgrim-candidates from central Asia and Turkistan lengthened their routes to Istanbul. may be highly possible that the Ottoman administration took highly munificent and compassing providences pertaining coming from these regions may homeland for Turks these providences taken by the Ottomans.

In this topic, we will discuss the arrangements and praxes made by the Ottoman State forth pilgrim-candidates coming from these regions after and before Russian occupations in XIX. century. In this context, we will be explained the newly phenomenon of pilgrimage after 1991.

Key Words: Ottoman State, Hajj Road, Kyrgyz Pilgrims.

Giriş

Bölgenin İslamlaşması ve Hac

Hali hazırda kahir ekseriyeti Müslüman olan Kırgızlar arasında İslamlaşma Karahanlılar dönemine kadar gitse de, kitlesel ihtidâların daha çok XVII. asrın sonrasında yaşanmaya başlandığı bilinmektedir. Bu çerçevede Kırgızlardan bir grubun Karahanlılar döneminde onların hâkimiyetine giren göçebe Türk toplulukları içinde Müslüman oldukları bilinmektedir. Nitekim X. yüzyılda Kırgızlar arasında kalan seyyahlar, onlardan bir kısmının Müslüman olduklarına dair işaretler vermektedirler (Erşahin,1999:406). XIV. asra gelindiğinde ise Kazan Hanlığı hâkimiyetinde olan Yedisu bölgesindeki bazı Kırgız boylarının İslamlaştığı ihtimali üzerinde durulmaktadır (Erşahin,1999:409). Keza aynı yüzyılda yani Moğol hanı Tuğluk Temir döneminde İslâm'a giren Kırgızların varlığı da söz konusudur. Sonraki dönemlerde işbaşına geçen Moğol Hanları İslâm'ı yaymaya devam etmişler, bu çerçevede Kırgız Uruklarından bazıları da İslâm'ı kabul etmiştir (Erşahin,1999:409).

XVI. asra gelindiğinde Yarkent Hanlığı bu çevrede yaşayan diğer kabileler gibi Kırgızları da himayesi altına almıştır Bu dönemde Kırgızlar arasında İslamlaşmanın devam ettiği ve bunun daha çok mutasavvıflar marifetiyle olduğu görülmektedir (Erşahin,1999:411). Kırgızlar arasında en etkin tarikatlar ise diğer Türk boylarındakine paralel olarak Yesevilik, İşkilik, Kadirilik ve Nakşiliktir.

Nihayet XVIII. ve XIX. asırlarda bölgede hüküm süren Hokand Hanlığı döneminde İslamlaşma daha da artmıştır (Erşahin, 1999:417)². Zaten elimizdeki belgelerin çoğunluğu da bu hanlık dönemindeki Hac hareketine aittir.

² Konu ile alakalı daha detaylı malumat için bkz: Ali Jusubeliyev, *Kırgızların İslâmiyet'i Kabulü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

1-Kırgızlar Arasında Hac

Haccın İslâm'ın temel şartlarından biri olması, her hac döneminde uzak diyarlardan birçok Müslüman'ın Mekke'ye gelmiş olmasından hareketle ilk İslamlaşan Kırgızlardan itibaren bu topluluk içinde de haccın yaygın bir ameliye olduğunu söylemek mümkündür. Ancak X. yüzyıldan itibaren kimlerin hacca gittiğini tespit etmek veya ne kadar kişinin hacca gittiğine dair rakam zikretmek pek mümkün değildir. Fakat erken dönemlerden itibaren Hac ile alakalı kelimelerin Kırgızlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Bunun en yaygın kullanımı şüphesiz hacca gidip gelenin isminin başına bu sıfatın getirilmesidir. Ayrıca gidemeyip de yerine vekâleten Hac yapılmasına Kırgızların bedel haccı anlamına "Acı Bedel" demeleri de dikkate şayandır (Erşahin, 1999:425).

Keza Zemzem suyu ile alakalı uygulama zikre değer bir husustur. Uzak diyarlarda yaşayan Müslüman toplulukların çoğu gibi Kırgızlar arasında da Zemzem'in önemli yeri vardır. Dönemin şartları gereği uzak yerden çok az getirilen Zemzem genelde çoğaltılarak içilirdi (Erşahin, 1999:424).

Bu genel değerlendirmeden sonra XIX. asır Osmanlı belgelerine yansıyan bugünkü adıyla Kırgız o zamanki adıyla Hokand Hanlığı³ ve Fergana'dan Osmanlı topraklarına gelenlerin Hac serüvenlerine ve bunlara devletin bakışına gelelim.

2-Orta Asyalıların Hac Problemi

XVI. asırda Kazan Hanlığının son bulmasının ardından Orta Asya'da Özbek Hanlıklarının kuvvet kaybetmesi, İran'da Safavilerin, Kafkasya'nın kuzeyinde ise Rusların etkinliklerini artırmıştır. Bölge Müslümanlarının açıkça aleyhine olan bu durum siyasi hâkimiyetin zayıflaması kadar, siyasi hâkimiyeti nispeten devam ettiren topluluklarda, konumuz olan Hac ile alakalı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Sonuçta XVII. asrın neredeyse tamamında XVIII. asrın da ilk yarısında buralarda yaşayanlar normal ve meşru olarak Hac yolculuğuna çıkamamışlardır. Nadir Şah döneminde Osmanlı Devleti ile yapılan karşılıklı görüşmelerin temel maddelerinden biri; Orta Asyalı Hacıların İran üzerinden Bağdat'a ulaşmalarında kolaylık sağlanması idi. Ne var ki, anlaşmalar beklendiği gibi neticelenmediğinden; İran üzerinden güvenli yolculuğun bu dönemde başladığını söylememiz mümkün değildir (Özcan, 2006:277).

Diğer yandan XVIII. asrın ikinci yarısında II. Katerina'nın iktidarında baskı politikasından vazgeçilerek bir hoşgörü fermanı yayınlanmış ve 1789'da bölgede müftülük kurulmuştur (Brover,1996:567).

³Hanlık ile alakalı Bkz. Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, İstanbul 1998. s.215-216.

Bu politika Rusya Müslümanlarının Hac ibadetine olan ilgisini artırmış, aynı zamanda Orta Asyalı Müslümanların Kafkasların kuzeyini kullanmalarına imkân sağlamıştır. Nitekim aşağıda zikredilecek belgede bu husus açıkça ifade edilmektedir. Buhara Hâkimi Muhammed Masum Han 10 Şevval 1203/4 Temmuz 1789 tarihli dönemin Osmanlı Sultanına gönderdiği teferruatlı mektubunda konumuza dair iki hususa vurgu yapmaktadır. Bunlar; bölgesinde bulunan Kazak ve Kırgızların Ruslarla ciddi mücadele etmeleri gereği ile hacca dairdir. Muhammed Masum Han 1203/1789 tarihinden evvel yaklaşık 130 yıldır bölge ahalesinin Safavilerin engellemeleri nedeniyle hacca gidemediklerini, böylelikle İslâm'ın temel şartlarından birini imkânı olanların bile yerine getirmediğini sitayişle anlatmaktadır (C.HR: 7458). 1789 tarihi dikkate alındığında 130 yıl evvelinde Orta Asya hanlıklarında yaşayan Müslümanların hacca gidebilmek için iki yolları bulunmakta idi. Bunlardan birincisi; İran üzerinden Bağdat'a, oradan Şam veya Kerbela yolundan Mekke'ye ulaşmak idi. Diğeri ise; Kafkasların Kuzeyinden Karadeniz Limanlarına, oradan gemi ile Trabzon veya İstanbul'a ulaşarak Osmanlı Kafilesine katılmaları idi.

Belgede geçen 130 yıldır hacca gidememelerine dair vurgu, en azından o tarihte az da olsa bir grubun Kafkasların kuzeyinden İstanbul'a oradan da Mekke'ye gittikleri ihtimalini güçlendirmektedir.

Bugünkü Kırgızistan, Hokand Hanlığı tarafından 1763 yılında ilhak edilmiştir (Konukçu, 1998: 215). Bu tarihten yaklaşık olarak 45 yıl sonra Hokand hükümdarı Seyyid Muhammed Ömer Han (1809-1822), İstanbul'a gönderdiği elçisi Seyyid Kurban Efendi vasıtasıyla Osmanlı Devletine biat etmek istediğini bildirmiştir (HAT: 553; Saray, 2004:50). Belgeden anlaşılan odur ki bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı arasında sıkı bir münasebet başlamış ve elçilerin yanı sıra bir kısım insanlar Osmanlı topraklarından hacca gitmeye başlamışlardır.

Bu öngöründen hareketle Osmanlı Devleti'ne hac için gelenler ile alakalı detaylara geçebiliriz.

2.1- İhtiyaç İçindeki Kırgız Hacıların Yardım Talebi

Osmanlı Devleti Hicaz'ın siyasi hâkimi olması nedeniyle haccın idaresi ve sevkıyatı onun üzerinde idi. Bu nedenle dünyanın hangi Müslüman coğrafyasından gelirse gelsin hac için Mekke'ye yönelenler devletin misafiri sayılıyorlardı. Buna ilaveten Osmanlı Devleti, sömürgeleştirme sürecinde Ruslar ve İngilizlerin işgal ettikleri İslâm yurtlarından özellikle Hac için Mekke ve Medine'ye gelenlere sahip çıktığı kadar, bu niyetle topraklarından geçenlere de aynı hassasiyet ve yardımı yapmaya çalışmıştır. Sultan Abdülhamid Han döneminde yoğunlaştığı bilinen Osmanlı/Uzak Asya ilişkilerinin tersine Orta Asyalı ve İdil-Ural hacılarının İstanbul'a olan ilgilerinin tarihi neredeyse bir yüzyıl öncedir.

Daha evvel değişik çalışmalarda Osmanlı devletinin farklı bölgelerden gelen hacılara yapmış olduğu muamele ortaya konulduğundan, bu çalışmada sadece o zamanki adıyla Fergana veya Hokand Hanlığından gelenlere yönelik uygulama ve imkânları ele alacağız.

1265/1849 yılı haccına iştirak için bir süre evvel İstanbul'a gelen Hokand Hanzadelerinden Sadık Bey ile Buhara Hâkimi Mirza Şems'e İstanbul'da kaldıkları sürede ikamet etmeleri için bir konak tahsis edilmiştir. Ayrıca yeme içme ve diğer masraflarına karşılık olarak da 1500 kuruş verilmiştir (A. AMD: 4.11). Mutad olduğu üzere İstanbul Hac Kafilesinin 1265 yılı Recep ayının 12. Gününde (3 Haziran 1849) hareket ettiği göz önüne alınırsa, Hanzadelerin misafirliği kanaatimizce 5-6 ayı bulmuştur. Memleketlerinde nüfuz ve zenginliğe sahip olan bu kişiler her ay veya belirli zamanlarda kendilerine yardım edilmesi için müracaatta bulunmuşlar, yani yardıma muhtaç olmuşlardır. Ödenen meblağdan her ne kadar bu konuda bir kısıtlama yapılmadığı anlaşılabilir; Hanzade ve Mirza sıfatlarını taşıyan bu şahısların daimi yardıma muhtaç olmaları kendilerini hayli üzümüştür (A. AMD: 4.11). Sadık Bey ile Mirza yazdıkları istidâ da böyle ifadeler kullansalar da dönüş yolu için yine İstanbul'u kullanmayı tercih etmişlerdir. Aslında yola çıkanların memleketlerine ulaşmaları için en kısa ve güvenli yolu tercih etmeleri gerekirken, Kırgız Hanzadelerinin dönüşte de İstanbul'a uğramalarının nedeni ne olabilir? Akla gelen ilk cevap güvenlik olmalıdır. Ancak her hâlükârda eğer İstanbul'daki işini bitirmiş ise, sadece güvenlik gerekçesi ile geri döndüğünü kabul etmek biraz zordur. Bu durumda akla diploması ve maddi yardım yapılması gelmektedir. Bir diğer ihtimal de ailesi ve çocuklarını hacca götürmediğinden onları almak olabilir.

1265/1849 haccına iştirak edip 1266/1850 yılı ortalarına doğru İstanbul'a geri dönen Sadık Bey'e İstanbul'da kaldığı zaman diliminde hac hazinesinden yevmiye 180 kuruş verilmiştir. İlave olarak ise Trabzon'a kadar yol harçlığı olarak 5000 kuruş tahsis edilmiştir. Sadık Bey'in yol güzergâhı ise İstanbul Trabzon arası vapur, oradan karayolu olarak tespit edilmiştir (A. AMD: 1.19).

Görüleceği üzere Hanzade Sadık Bey hac yolculuğuna İstanbul'dan başladığı gibi dönüşte de aynı yolu kullanmış, Osmanlı Devleti büyük oranda Hac hazinesinden, gerektiğinde de merkezi hazineden kendisi ve yanında bulunanların tüm maddi ihtiyaçlarını karşılamış hatta kendilerine yol harçlığı bile vermiştir.

2.2- Elçilik İçin Gelenlerin Mekke'ye Gitmek İstemesi

XIX. asırda Müslüman hanlıklar ve topluluklardan birçok elçi veya ulema değişik vesilelerle İstanbul'a gelmişlerdir. Bunlardan bir kısmı vazifesini ifa edip memleketine dönmeyi tercih ederken büyük bir kısmı ise, devletin Hac ve Hacılara özellikle de uzak İslâm yurdundan gelenlere gösterdiği ilgi ve şefkatten etkilenerek başlangıçta niyetlerinde olmasa da

hacca niyetlenmişlerdir. Bu değişiklik öncelikle bir ibadetin yerine getirilmesi olarak görülse de, başlangıçta planlanmadığı için, hem elçiler hem de onları misafir eden Osmanlı devleti için yeni bir maddi külfet anlamına gelmiştir.

Mesela 1283/1866 yılında İstanbul'a gelen Hokand elçisi Yakup Efendi esas vazifesini ifa etmekten sonra yanındaki kardeşi ve 6 kişilik maiyetiyle birlikte hacca niyetlenmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılması sonrası deniz yolculuğunun yaygınlaşmaya başladığı ilk yıllara gelen bu yolculuk için Yakup Han'a önce gemi ile İskenderiye'ye oradan Süveyş yoluyla Cidde 'ye giden güzergâh seçilmiştir. Yakup Han başlangıçta kendisi ve tebaası için böyle bir niyet taşımadığından yol masrafları ve diğer giderler için hazırlıklı değildi. Önceki uygulama ve devletin müspet yaklaşımına istinaden Sultan Abdülaziz'e bir dilekçe yazmış, yol masrafları dışında kendisine 3000 kuruş verilmesini talep etmiştir (A.MKT.MHM: 376/93).

Keza 1312/1895 yılının sonlarında İstanbul'a hem elçilik hem de Hac niyeti ile gelmiş olan Hacı Kurban Efendi'ye bu yolculuğunda ailesi ve yakın hizmetkârları refakat etmiştir. Gelmesinden sonra mutad teşrifat ile elçilik vazifelerini ifa eden Kurban Efendi 1313 yılı haccına iştirak etmek üzere hazırlıklarını yapmıştır. Kervanın yola çıkmasına kadar hayli zaman olduğundan getirdiği harçlığı bittiği anlaşılan Kurban Efendi ve tebaasına günlük 150 kuruş tahsis olunmuştur (A.MKT.MVL: 57/73). Önceki yıllarda aynı durumdaki Sadık Bey'e 180 kuruş tahsis edildiği göz önüne alınırsa, dönemde yaşanan enflasyonist baskıya rağmen rakamın düşmesi, üzerinde düşünölmeye değer bir haldir. İlk akla gelen husus Sadık Bey'in ailesi ve yardımcılarının daha çok olduğudur. Ancak burada 9 kişiden bahsediliyor olması o rakamın bundan daha fazla olma ihtimalini azaltmaktadır.

2.3-Mekke Dönüşü Sultan'ı Ziyarete Gelen Kırgızlar

1255 yılında Hokand vezirlerinden Seyyid Bahadır Han küçük oğlunu yerine vekil bırakarak Hind yolundan hacca gitmiştir. Bahadır Han hem bir yıl evvel Hokand'a dönen elçilerinin anlattıklarından, hem de hacda Osmanlı Padişahının kendilerine olan yakınlığını ve gerektiği durumlarda cömertçe yardımlarını işitmiştir. Bu saiklerle sadece Sultan'ı ziyaret için dönüş yolunda İstanbul'a uğramayı arzu etmiştir. Arzusunu kanaatimizce 1255 yılında Mekke'de Hac emirine veya Surre eminine iletmiştir. Onların muvâfik görmesi ile büyük oğlu ile birlikte evvela kervan ile Şam'a gelmiş, oradan da Surre emini ile beraber İstanbul'a ulaşmıştır. Vezir dilekçesinde maddi anlamda herhangi bir yardıma ihtiyacı bulunmadığını belirtmiş, maksadının sadece 5-10 gün kalarak Sultan'ı ziyaret olduğunu ısrarla vurgulamıştır. İstanbul'a geldikten sonra Surre emininin durumu sadaret makamına iletmesi ile devlet protokolü uygulanmıştır. Surre emininin bu durumu bildirmesinin yanında Hokandlı vezirin hem hacda hem de memleketindeki hayırseverliğinden de bahsetmiş olmalıdır ki, kendisine özel

ihitimam gösterilmiştir. Öncelikle bir misafirhaneye yerleştirilmiş, ardından hem tercümanlık yapması hem de mihmandarlık için Ayazmalı Mustafa Efendi görevlendirilmiş, 3000 kuruş ilave masraf gideri tayin edilmiştir.

Bu arada Sultan Abdülmecid'e mesele iletilerek Bahadır Han'ın görüşme talebinde olduğu bildirilmiştir. Sultan bu talebe olumlu karşılık vererek Pazar günü saat üç sularında mabeyn-i hümayunda görüşeceğini belirtmiştir (HAT, 36564).

İncelediğimiz diğer belgelerden farklı olan, ancak Osmanlı dışındaki Müslümanların genel kanaatine uygun düşen bu belgeden anladığımıza göre ilgili tarihlerde bir kısım hacılar Hac öncesi ve sonrası İstanbul'a uğrar iken; bir kısmı Hindistan üzerinden okyanusa, oradan deniz yoluyla Yenbuğ'a Cidde limanına ulaşıyorlardı. Kanaatimizce bu hacıların çoğu yine aynı yoldan Hokand memleketine dönüyorlardı. Bahadır Han gibi imkân sahibi olanlar ise hem ziyaret, hem Sultan'ı görmek, hem de siyasi maksatlarla karayolundan, yani klasik hac kervan yolundan İstanbul'a ulaşıyorlardı.

2.4-Hokanlı Hacının Borcunun Ödenmesi

Yukarıda beyan ettiğimiz üzere sadece Hokand Hanzadeleri değil aynı zamanda yüksek rütbeli ilim adamları hatta Şeyhü'l-İslâmları hac yolculuklarında İstanbul'u ana hareket merkezi ittihaz etmişlerdir. Bu minval üzere Hokand'da adı Şeyhü'l-Alemi olan Muhammed Rahim Efendi 1283/1866 yılında İstanbul'a gelmiş ve diğerleri gibi kervanın yola çıkmasına kadar kalmış, burada devletçe misafir edilmiştir. Hac mevsimine yakın, hacca niyetlenerek vapurla yola çıkmak istemiştir. Muhammed Rahim Efendi yanında bulunan kişinin hacca gidemeyeceği hakikatinden hareketle onların İstanbul'da kalacaklarını beyan etmiş ve ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir (MVL: 526/81).

Muhammed Rahim Efendi bu istidâsının devamında kendi yolculuğu içinde borç talep etmiştir. Ancak talebi dikkate değerdir. Rahim Efendi borcu yoldaki ihtiyaçları için Mısır hazinesinden talep etmiştir(MVL: 526/81).Bu talepten anlaşılır; Rahim Efendi'nin elinde Hokand'dan getirdiği bir miktar paranın bulunduğu, bu parayı belki de sadece hac için ayırdığı ve harcamadığı neticesine varabiliriz. Mısır hazinesinden borç talebi ise, vapur ücretinin fazla olması veya maiyetindekilere beklenmeyen masrafların çıkması olabilir.

Belgede bu borcun verilip verilmediğine dair bir not bulunmamakla birlikte aynı durumdaki diğer vesikalara verilen cevaplardan hareketle, hem İstanbul'daki Hokanlı misafirlere hem de bizzat şeyhülislâma yol boyunca yetecek kadar atıyye verildiğini, ihtiyacı olan diğer paranın da Mısır'dan karşılandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

2.5- İstanbul ve Diğer Yerlerde Tahsis Edilen Mekânlar

Günümüzün misafirhanelerinin benzerleri olan bir kısım mekânlar Osmanlı İstanbul'u başta olmak üzere dışarıdan misafir çeken birçok yerde mevcuttur. Bu hususta konumuzu ilgilendiren başta İstanbul olmak üzere Hac için gelip gidilen merkezlere zaviyeler başta olmak üzere, hususi mekânlar tahsis edilmesidir. Belki de aynı milletten kalanların daha rahat anlayabilecekleri öngörüsünden hareketle İstanbul'da Özbekler, Hintliler, Afganlılar, Kazanlılar tekkeleri tesis edilmiştir. Hali hazırda Kırgızlar için böyle bir tekkenin İstanbul'da olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak yukarıdan beri incelediğimiz belgelerden onlara tahsisli ve ismi bilinmeyen bir konağın olduğu izlenimi ediniyoruz. Aşağıdaki 1267 tarihini taşıyan istidaya dair belgede bu talep ortaya çıkmaktadır. Fergana Müftüsü Ahmed Efendi 1266 yılında İstanbul'a gelmiş ve yanında Hokand Hanlığının mektubunu getirmiştir. Kendisine kalması için bir konak tahsis edilmiş ve Ahmed Efendi Recep ayında hacca gitmiştir. 1267 yılının Rebiulahir veya Cemaziyelevvel aylarında hacdan dönmüş, muhtemelen yaşadığı barınma mekânı sıkıntısı nedeniyle bir istida yazarak eski konağının kendisine tahsisini istemiştir (İ.MVL: 100/31). Misafirhane meseleleri ile daha çok mekânın müdürleri ilgilenmiş ve onların gerekli resmi işlerinde yardımcı olmuşlardır.

Keza 1312 yılında İstanbul'da bulunan Kurban Efendi bu süre zarfında kendisine tahsis edilen misafirhanede uzun müddet kalmıştır (A.MKT.MVL: 57/73).

2.6-Cidde'de Kırgız Zaviyesi

Yukarıda İstanbul'da Kırgızlar için müstakil ve daimi bir mekân tahsis veya inşa edilmediğini belirtmiştik. XIX. asırda yol güvenliğinin sağlanması, özellikle İstanbul üzerinden Rusya ve okyanus yoluyla Hindistan'dan hacca gelenlerin sayısının artması üzerine Cidde neredeyse İstanbul ve Şam gibi hacı yoğunluğuna sahne olmaya başladı. Bu gelişme üzerine İngiltere, Rusya Fransa gibi devletler Cidde'de hac konsoloslukları açmaya başladılar. Haliyle konsolosluklar şehirde ikamet imkânı sağlamadıklarından aynen İstanbul ve Kudüs'te olduğu gibi tekke ve zaviyeler inşa edilmeye başlandı.

Kanaatimizce Kırgız hacılarının Cidde'de fazlalaşması üzerine burada konaklama sıkıntısı baş gösterince, bölge ileri gelenlerinden Şeyh Süleyman adlı kişi bir zaviye yapmaya başlamıştır. Şeyh Süleyman en son 1294/1877 haccına katılmış, özellikle Cidde'deki konak sıkıntısını görmüş ve bunun bir tekke ile çözüleceğini bildiğinden hemen inşaya başlamıştır. 1295/1278 haccından sonra zaviye bitirilemediğinden Dersaadet'ten yardım istenmiştir. 9 Safer 1296/ 2 Şubat 1879 tarihli belgede adı geçen binanın bitirilmesi için 37692 kuruşa ihtiyaç olduğu yazılmıştır (İ.MVL 2253/21-3).

Ana iskeletin ve kaba sıvasının yapılarak tamamlanamadığı için ek bir desteğe ihtiyaç duyulduğu anlaşılan tekkenin beyaz sıvası ve sair işlerinin kaldığı belirtilse de (İ.MVL 2253/22-1). O ana kadar harcanan miktar 600 lira ile istenen miktar arasındaki uçurumdan inşaatın sadece başlangıç aşamasında olduğu neticesine varılabilir. Devlet ilk planda bunu karşılamayacağını belirtmiş ve meseleyi Hicaz vilayetine havale etmiştir.

Bu havale üzerine kapsamlı bir çalışma yapılarak yapılacaklar çıkarılmıştır. İlk ihtiyaç duyulan sıva, kuyu kazımı ve bahçenin düzenlenmesi olmuştur. Fakat bunların hazinece karşılanamayacak olduğunun belirtilmesi genel uygulamanın oldukça tersine bir durumdur. Kanaatimizce devlet özellikle İstanbul'da bu iş için mevcut tekkeleri tahsis veya vakıfları yoluyla yapılmasını murad ettiğinden burada da aynı uygulamayı hedeflemiş olabilir.

Netice olarak Cidde de bir Kırgız tekkesi yapılmış ancak zamanında bitirilememiştir. Benzer diğer örneklerden hareketle biz, bu tekkenin bitirilerek uzun müddet kullanıldığı kanaatindeyiz.

3-Rus İşgali

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Ruslar diğer Türk bölgeleri gibi Kırgızların yaşadıkları bölgelere de taarruza başladılar. 1876 yılında Ruslar Hanlığa son verseler de toplum, yüzyılın sonlarına kadar buna direndi. Bu direnmeye paralel olarak az da olsa Hacı hareketliliği devam etti. Bolşevik ihtilâline kadar tam bir Rus hâkimiyeti görülmesi de sıkıntılı süreç başlamıştı. 1936'dan itibaren tamamen Sovyet sitemine dâhil oldular. Bu tarihten sonra komünizm ideolojisi gereği tüm İslâmî ibadet ve haliyle hac da yasaklandı.

4-1991'den Bugüne Hac

31 Ağustos 1991'de Sovyetlerden bağımsızlığını ilan eden Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası oluşan yumuşama ve nispi İslamlaşma hareketi sonucu İslâm'ın temel prensiplerinin icrası artmaya başlamıştır. Bağımsızlıktan sonraki dönemde İslâm ile ilgili gelişme sadece mescit sayılarındaki olağanüstü artışta bile kendisini göstermektedir. Konuyla ilgili bir açıklamada 1991'e kadar 39 mescit varken; 1991'den 2002 yılına kadar yani sadece 11 yılda mescid sayısı 1338'e ulaşmıştır (Büyükalaca, 2003:18). Hemen belirtelim ki sayıdaki bu fevkalade artışın tamamı yeni inşa değildir. Kahir bir ekseriyeti eski mescitlerin yeniden ihyası, ya da maksadı dışında kullanılanların esas gayesine uygun hale dönüştürülmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Toplam nüfusunun %86,3'ü Müslüman olan ülkede, diğer doğu bloğu Müslüman ülke ve topluluklardaki gibi her geçen gün daha fazla insan törensel tarafı ağır basan bayram ve Cuma namazlarına gitmektedir. Bunların dışında, kurban kesmek, oruç gibi bireysel ibadetleri ifa edenlerde

artmaktadır. Bu artışa paralel olarak hacca gidenlerin sayısında da artış vakidir (Cihan, 2005:14).

1991 sonrasında tüm İslâm ülkeleri gibi onlar da Hac kotasına tabi olduklarından yıllar geçtikçe artan sayıda hacı Mekke'ye gitmiştir. 2013 yılında 4000-4500 civarında hacının Mekke'ye kabileler halinde gittikleri bilinmektedir⁴. Kırgızlar, 1991 itibaren Hac işini daha profesyonel yapmaya başlamışlar ve beyaz renkli elbiselerine milli desenleri ile Kırgızistan yazısı işlemişlerdir. Erkekler için milli başlık "Kalpak" da kafalara takılarak tanınma ve disiplin sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu tedbirlerin temelinde elbette geçtiğimiz yıllarda yaşanan sıkıntılar vardır, Örneğin 2010 yılında pasaportlarda yapılan sıkıntılı ifadeler nedeniyle çok sayıda hacı günlerce Cidde havaalanında beklemek zorunda kalmıştır⁵.

5-Kırgızistan'da Haccın İdaresi

Hokand Hanlığı döneminde haccın idaresinden Şeyhülulemalar sorumlu idi. Bugün ise konu ile alakalı yayınlanan hükümet kararnamesinin 6. maddesindeki “*Kırgız Cumhuriyeti'nin hac ve umre organizasyonunu düzenleme ve gerçekleştirme işleri Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'ne bağlı Din İşleri Devlet Komisyonu'nun sorumluluğuna verilmiştir*” ifadesinden (Büyükalaca 2003:167) müştak olarak Din İşleri Komisyonu tarafından yürütülmektedir. Mutad olan Hac yolculuğu dışında az sayıda kişi kara yolundan ve bisikletle gitmeyi planlamışlardır. Geçtiğimiz 2013 yılı haccına iştirak için bisiklet rallisi organizatörü Nur Kamil Hacı Saskeyev'in girişimiyle 15 Kırgız Hacı adayını kara yolundan Mekke'ye gitmeyi planlamışlardır⁶. Bu plana göre 10 Ağustos'ta yola çıkmayı, günde 60-70 kilometre yol almayı hedefleyen bisikletli Hacı adayları, güzergâh için Kazakistan, Türkmenistan, İran, Basra Körfezi, Medine ve Mekke'yi tespit etmişlerdir. 70 gün sürmesini planladıkları yolculukları esnasında konaklama yeri olarak camileri ve doğal ortamları kullanacaklarını açıklamışlardır⁷.

Kendisi iyi bir bisiklet binicisi olan Nur Kamil Hacı Saskeyev'in bu yolculuğu yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Çünkü Irak'taki iç savaş nedeniyle, İran'dan sonrası karayolu geçişine şu an el vermeyen durum nedeniyle yolculuğun akıbetini bilemiyoruz. Fakat bu teşebbüs bize Kırgızistan'da Hac olgusunun en az diğer Müslümanlar gibi İslâm'ın temel şartlarına bağlılıkta hassas olduklarının göstergesidir. Hatta böylesine uzun ve zahmetli aynı zamanda tehlikeli bir yolculuğa çıkmalarında kutsal şehirlere karşı duyulan özlemin önemli göstergesi vardır denilebilir.

⁴<http://timeturk.com/m/haber.asp?id=556783> (Erişim Tarihi 25.9.2014).

⁵<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=139789>(Erişim Tarihi 25.9.2014).

⁶<http://kabar.kg/tur/society/full/5311> 2013 yılı (Erişim Tarihi 25.9.2014).

⁷<http://kabar.kg/tur/society/full/5311> 2013 yılı. (Erişim Tarihi 25.9.2014).

Sonuç

1. Kırgızların kitlesel İslamlaşmasının diğer Orta Asya Müslümanlarına göre daha geç olması nedeniyle XVIII. asır evveline ait Hac ile alakalı bir kayıt bulunmadığı,

2. Aynı dönemde coğrafi ve siyasi sıkıntılar nedeniyle Kırgız Hacıların ya da hacca gitmek isteyenlerin İran ve Kuzey Kafkasya'yı kullanamadıkları,

3. XVIII. asrın sonlarından itibaren hem Hind, hem İran, hem de Kuzey Kafkasya yoluyla hacca gidişlerin yaşandığı tespit edilmiştir.

4. XIX. asrın başlarından itibaren ise özellikle Hokand Hanzadelerinin içinde bulunduğu elçiler, ilim adamları ve halktan bir kısım insanlar Hac için Kafkasya'nın kuzeyinden Karadeniz Limanlarına veya Trabzon'a oradan da İstanbul'a gelmişlerdir. İstanbul'a hac için gelenler veya değişik maksatlarla burada bulunan Kırgızlar Surre Alayı ile beraber hareket eden ana kervana katılarak Mekke'ye doğru yola çıkmışlardır.

5. Osmanlı Devleti başta hac için İstanbul'a gelen tüm Müslümanlara uyguladığı yaklaşımı Kırgızlara da uygulamış, onların konaklama, yol giderleri, hatta dönüş yapmaları halinde dönüş masraflarını da üstlenmiştir.

6. Bu tutum farz bir ibadetin ifası kadar Osmanlı Hokand ilişkilerine de müspet katkıda bulunmuş, XIX. asırda iki devlet İslâm ve ırk kardeşliğine mütenasip olarak birçok hususta ittifak halinde olmuştur.

Sovyet Rusya'nın yıkılmasından sonra ise, Kırgız Hacılar daha çok hava yolundan Mekke'ye ulaşmayı tercih etmişler, her geçen gün her Müslüman'ın mukaddes mekânlara duyduğu özlem Kırgızlarda da aynı şekilde tezahür ettiği gözlemlenmiştir

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-i AsafiAmedi Kalemi Belgeleri, (A. AMD), 4.11, 1/19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi Hariciye Kataloğu (C.HR), 7458.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT), 36 553;36564.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Vala Evrakı (İ.MVL), 100/31, 2253/22-1.

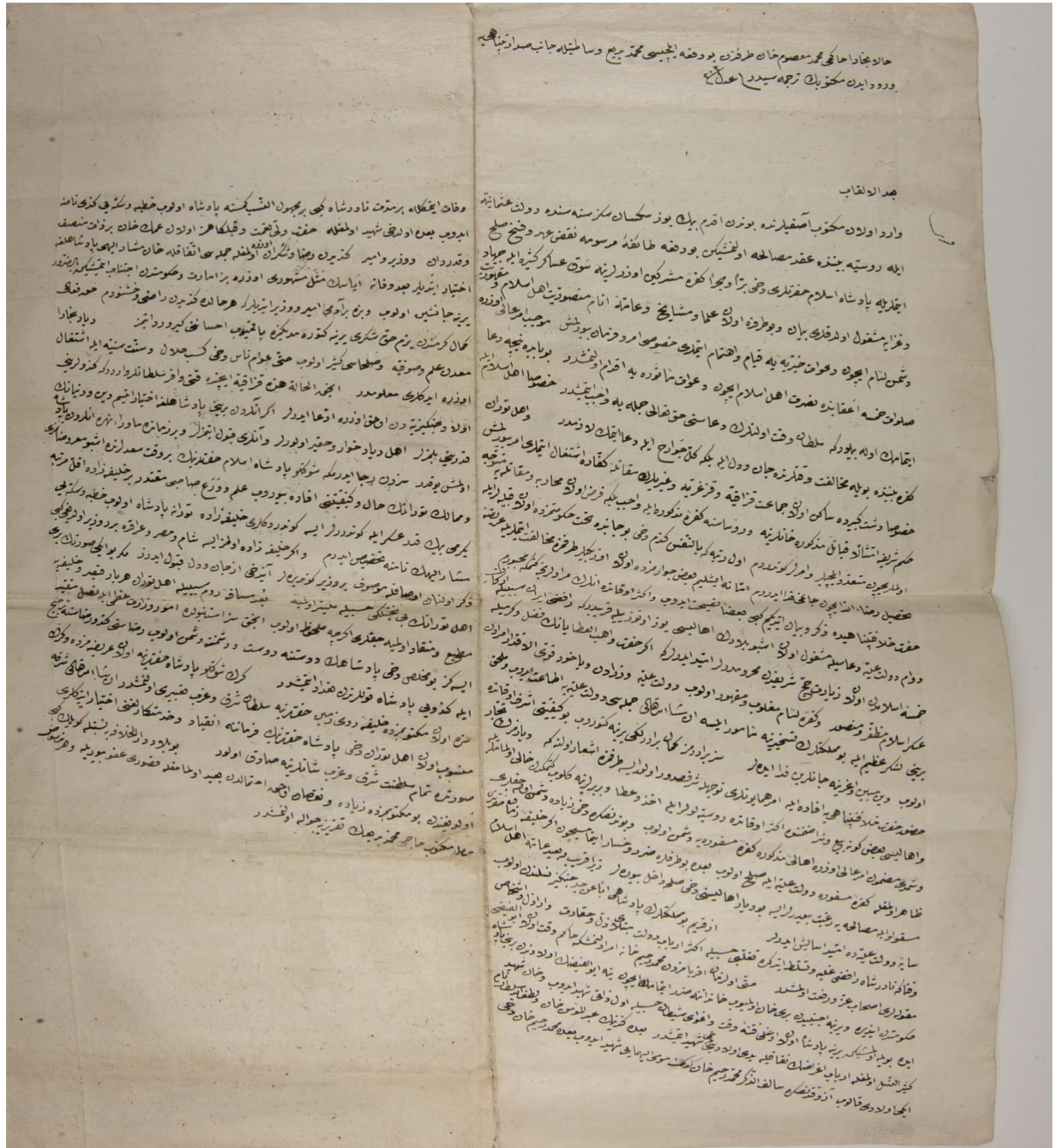
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vala Evrakı(MVL), 526/81 , 526/81.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL), 57/73.

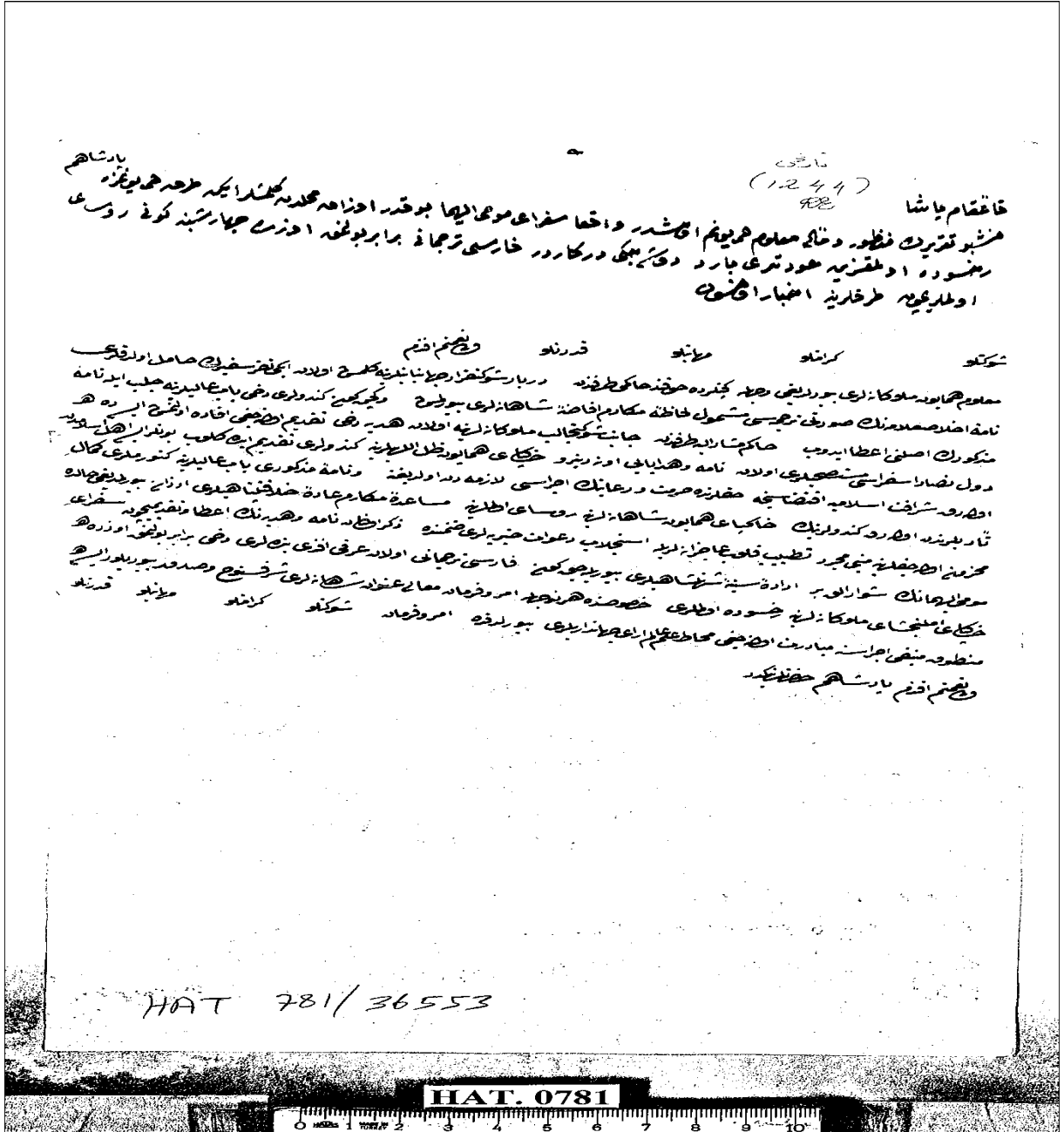
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 376/93.
- BROVER, D. "Russian Road to Mecca: Religious Tolerance and Muslim Pilgrimage in The Russian Empire" *Slavic Review*, vol 55, No 3 (Autumn, 1996), p. 567-585.
- BÜYÜKALACA O N. *Kırgızistan'da Dini Eğitim ve Müslümanların Din İdaresi*, Ankara Üniv, SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003
- CİHAN, A. "Kırgızistan'da Dini Bilinçlenmenin Toplumsal Tezahürleri: Güney Kırgızistan'da Celalabat Kenti Örnekleme" *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 7 Eylül – 2005, s. 1-25
- ERŞAHİN, S. "Kırgızların İslâmlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt XXXIX, Ankara 1999, s.406.
<http://kabar.kg/tur/society/full/5311> 2013 yılı (Erişim Tarihi 25.9.2014)
<http://timeturk.com/m/haber.asp?id=556783>(Erişim Tarihi 25.9.2014)
<http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=139789> (Erişim Tarihi 25.9.2014).
- JUSUBELİEV, A. *Kırgızların İslâmiyet'i Kabulü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- KONUĞU, E., "Hokand Hanlığı", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998. s.215-216.
- ÖZCAN, A. "Nadir Şah", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s.276-277.
- SARAY, M. *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Ankara 2004, s. 50.
- SCYUYLER, E. *Türkistan Seyahatnamesi*, Çeviren Kolağası Ahmed, İstanbul 2003.

Ekler

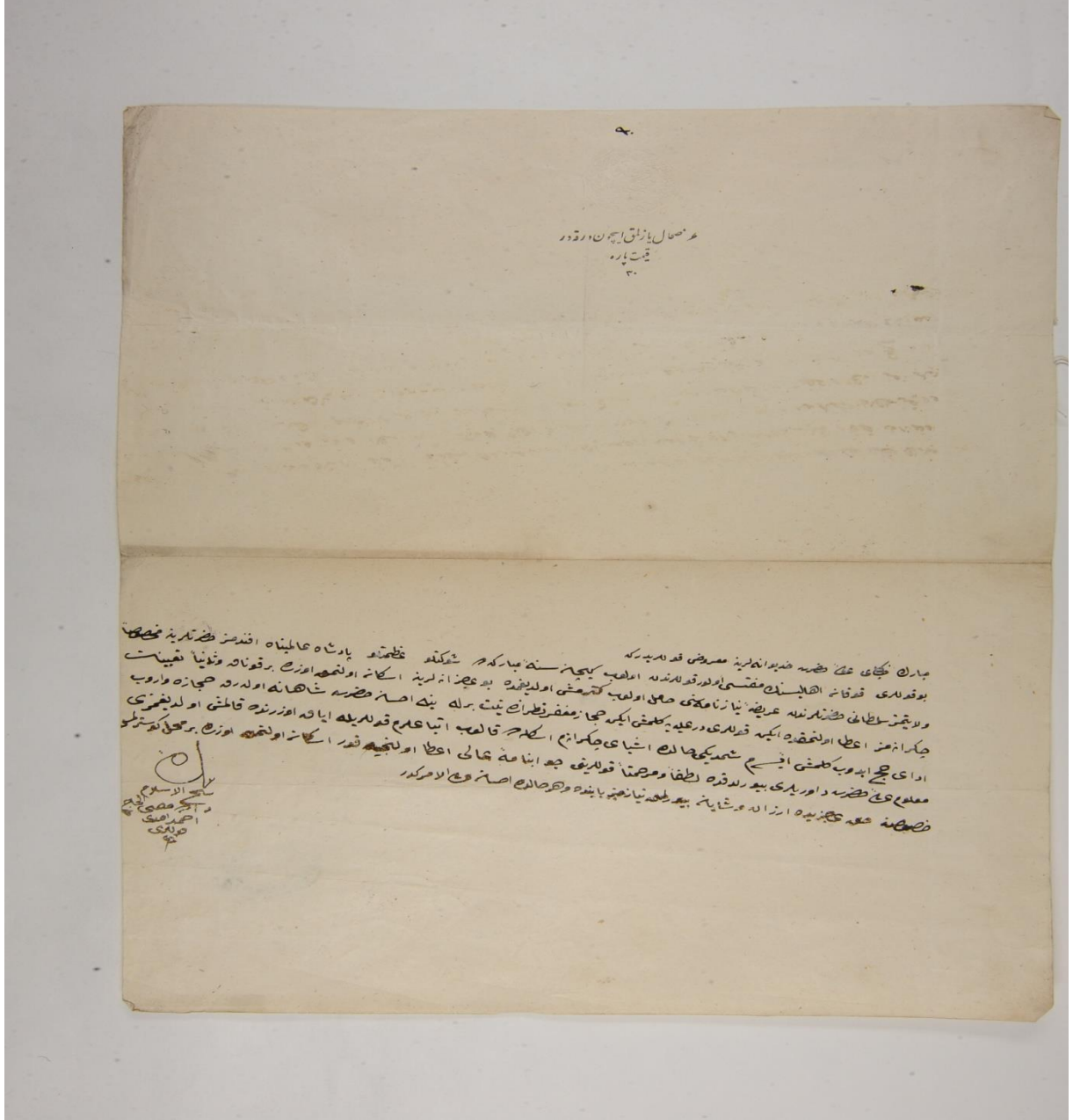
Ek 1: C.HR. 7458 Kırgızların 130 Yıldır Hac Yapmadığına Dair Bir Belge

Ek 2: HAT. 36553 Sultanla Görüşmek İsteyen Kırgız Veziri'nin İsteklerine Dair Bir Belge

Ek 3: İ. MVL. 100/31 Kırgız Hacılara İstanbul'da Konak Tahsis Edilmesi Hakkında Bir Belge

Ek 4: MVL. 2253/21 Cidde'de Kırgız Zaviyesi'nin Kurulmasına Dair Bir Belge

